

SLAVICA PŁAHUTA

PARTIZANSKO ŠOLSTVO NA SLOVENSKEM

Slovensko primorje, najzahodnejši del slovenskega narodnega ozemlja, je na podlagi določil Londonskega sporazuma (1. 1915) po prvi svetovni vojni skupaj z delom Notranjske s Hrvatskim primorjem, Istro in Kvarnerskimi otoki pripadlo k Italiji. K Italiji so bili že od leta 1866 priključeni Beneški Slovenci. Z izjemo te pokrajine, ki je bila ločena od slovenskega matičnega ozemlja in podvržena potujčevanju, je na Primorskem pred prvo svetovno vojno cvetelo kulturnoprosvetno življenje. Razvijalo se je v kulturnoprosvetnih društvih. Nastopi njihovih kulturnih skupin so bili znani širom po slovenskem ozemlju. Od leta 1869 je bila tu uzakonjena tudi osnovnošolska obveznost, ki je dopolnjevala še starejšo šolsko tradicijo. Do leta 1868 so na tem ozemlju ustanovili 387 šol s 791 učitelji in 34 181 učenci od 65.770 šoloobveznih otrok, od teh je bilo 169 s slovenskim učnim jezikom in 68 dvojezičnih.¹ Leta 1914 je bilo v Slovenskem primorju že 321 slovenskih šol s 667 razredi. Učencev je bilo 46.671, učiteljev pa 1.007². Po prvi svetovni vojni se je kulturnoprosvetna dejavnost obnovila. V šolskem letu 1918/19 so odprli 285 šol, oživela so tudi prosvetna društva. Zelo dejavni so bili Ljudski odri³. Razcvet dejavnosti je onemogočala italijanska zasedba. Leta 1922 je v Italiji zavladał fašizem. Za slovensko in hrvaško narodno manjšino v Julijski krajini (tako so poimenovali ozemlje, ki je leta 1918 pripadlo k Italiji) se je pričelo obdobje najhujšega terorja. Prav v Julijski krajini se je italijanski fašizem najprej in najgloblje zakoreninil. Z namenom, da bi uničili narodno in delavsko revolucionarno gibanje in ustanovili močno državo s totalitarnim fašističnim režimom, so nove oblasti odpravljale vse demokratične ustanove v javnem življenju. Z najbrutalnejšimi sredstvi — požigi, pretepi ljudi, pregoni, prepovedjo slovenskega jezika, slovenskega šolstva itd. so odpravljali zunanja znamenja slovenstva, slovensko in hrvaško narodno manjšino pa so podvrgli raznarodovanju in asimilaciji z večinskim italijanskim narodom. Slovensko in hrvaško šolstvo v Julijski krajini je še najbolj prizadela Gentilejeva šolska reforma (1. oktober 1923), ki je določala,

da se s šolskim letom 1923/24 v prve razrede osnovnih šol uvede italijanščina za učni jezik, v naslednjih letih pa postopoma še v naslednje razrede. Slovenščino so sprva lahko poučevali le v dodatnih urah in še to na posebno prošnjo staršev. Te predvidene ure so potem leta 1925 ukinili. Še preden so Gentilejevo šolsko reformo v celoti izpeljali, so fašistični tajniki obmejnih pokrajin na sestanku v Trstu (12. 6. 1927) sklenili, da se slovenske in hrvaške pokrajine naglo in vsestransko poitalijančijo in da se med drugim odpravijo še zadnji razredi slovenskih in hrvaških šol. Slovenske in hrvaške šole v Julijski krajini so ukinili in namesto njih so uvedli italijanske⁴. Zamenjali so tudi domače učitelje, ki so se do tedaj zbirali v naprednih učiteljskih društvih, povezanih v »Zvezi učiteljskih društev«, ki je imela svoj sedež v Trstu. Njeno stanovsko glasilo »Učiteljski list« je bilo izrazito delavsko revolucionarno usmerjeno. Prinašalo je članke v slovenskem in hrvaškem jeziku⁵. Slovenske učitelje so premestili v Italijo, nekatere celo na Sardinijo, mnogi pa so emigrirali v Jugoslavijo. Tam so se vključili v napredne organizacije primorskih emigrantov. Iz njihovih vrst so potem izšli mnogi napredni in revolucionarno usmerjeni pedagoški in javni delavci, ki so med vojno in po njej prispevali k preobrazbi slovenskega šolstva⁶. Na primorske šole, ki so jih fašistične oblasti v raznarodovalnih ciljih ustanavljale po vseh krajih, so nameščali italijanske učitelje. V slabih petih letih so poitalijančili 444 slovenskih in hrvaških šol v Julijski krajini⁷.

V naslednjih letih je kulturni pritisk, kljub preganjanju, preživela le slovenska knjiga, ki je kot narodna dragocenost ilegalno krožila od človeka do človeka. Kulturnoprosvetna dejavnost, ki se je v tridesetih letih obavljala v pogojih najstrožje ilegale, je imela strogo narodnoobrambni značaj. Slovenska beseda je po šolah zamrla, zunaj šole pa se je pričela uresničevati napoved slovenskega poslanca v rimskem parlamentu dr. Engelberta Besednjaka, ki je v svojem znamenitem govoru 12. junija 1925 napovedal, da »ko bodo vse naše šole odpravljene in učitelji odstavljene, se bo spremenila vsaka slovenska družina v šolo in starši bodo postali učitelji, ki bodo prenašali iz roda v rod naš jezik in našo narodno zavest«⁸.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je italijanska oblast na Primorskem razpadla, njeni nosilci so zapustili Primorsko. Odšli so tudi učitelji zaradi potujčevanja osovražene tuje šole. Na obsežnem osvobojenem in polosvobojenem ozemlju, ki se je potem ohranjalo do osvoboditve, je nova v dveinpolletnem osvobodilnem boju skovana ljudska oblast v okviru OF uredila vse oblike javnega življenja in omogočila preporod družbenih dejavnosti. Primorski Slovenci so vzdržali petindvajsetletno narodno, socialno in kulturno zatiranje, ohranili so svojo narodnost, svoj jezik in izjemno visoko narodno zavest, v NOB se jim vse bolj krepila tudi borbena zavest. Kakor da bi po kapitulaciji Italije želeli nadoknaditi zamujeno, so z izrednim zanosom in požrtvovalnostjo pričeli snovati partizanske šole in z njimi obnavljati slovensko šolstvo na Primorskem. Slovenske šole so jim bile izraz notranje potrebe po znanju

in eno najvidnejših znamenj osvoboditve in združitve z matičnim narodom v jugoslovanski družini narodov.

Partizansko šolstvo na Primorskem je imelo temeljne značilnosti partizanskega šolstva na Slovenskem. Okupacija, narodna brezpravnost, boj za osvoboditev in združitev z matičnim narodom ter boj za socialno preobrazbo so mu narekovali vsebino, organizacijo in način uveljavljanja. Čeprav je bila partizanska šola vezana na osvobojeno ali polosvobojeno ozemlje — malo je bilo šol, ki so potovale z vojaškimi enotami, so vojne razmere ogrožale varnost učencev in učiteljev ter povzročale nestalnosti in nihanja. Šolsko delo se je pogostokrat ustavilo, povezanost pa pretrgala. Partizanska šola je bila tesno povezana z organi NOB, bila je tudi del splošnega dogajanja na vasi ali trgu. S prosvetnimi odseki in referenti se je organizacijsko vezala na odbore OF in NOO na vseh stopnjah uprave, z roditeljskimi sveti, kjer so bili poleg predstavnikov staršev tudi zastopniki šole, terenskega odbora OF in množičnih organizacij, pa je bila povezana z domom in krajevnimi političnimi organizacijami, ki so spremljali njen idejni in politični razvoj. Sodelovanje množic, ki so za šolo materialno skrbele in spremljale reden pouk, je bilo vzgledno, spontana je bila tudi povezanost šole in otrok. Slovensko šolo, ki je rasla iz naprednih tradicij predvojnega slovenskega šolstva, so usmerjali v NOB prekaljeni učiteljski kadri. Taka šola je bila po svoji vsebini borbena. V učencih je vzbujala borbena in revolucionarno zavest, ki se je iz šole širila tudi na dom. Partizanska šola je zato omogočala duhovno preoblikovanje mladine in okolice v duhu načel NOB in socialne preobrazbe. V primorskem partizanskem šolstvu so še posebej izstopali izjemna želja po znanju, velika množičnost partizanskih šol in njihova tesna povezanost s prebivalstvom in krajevnimi oblastmi. Petindvajsetletna prekinjena tradicija narodne šole je še poslabšala že tako, zaradi vojne, slabe osnovne materialne pogoje za njen razvoj. Ni bilo učiteljev in ne učbenikov, ponekod ni bilo tudi ustreznih prostorov in inventarja. Vse to so nadomeščali veliko navdušenje, samoiniciativnost in skrajna požrtvovalnost učiteljskega kadra, množičnih organizacij, še posebno SPZZ in ZSM, in vsega prebivalstva. Veliko skrb so posvečali tudi strokovnemu izpopolnjevanju učiteljskega kadra. Primorsko partizansko šolstvo je bilo v boju proti NOB nasprotnim in apolitičnim šolam, ki so jih po Primorskem širile nemške in domobranske oblasti, dosledno borbena.

Po kapitulaciji Italije je vodstvo osvobodilnega boja na Primorskem ustanovilo NOS za Primorsko Slovenijo, ki je pod vodstvom IO OF urejal vse zadeve NOB in je bil najvišji organ oblasti. Vodil ga je pisatelj France Bevk. Izvršni organ NOS je imel več referatov, ki so urejali družbene in gospodarske zadeve. Prosvetni referat je vodil predsednik Bevk. Na svoji seji 20. septembra 1943 je NOS dal pobudo, naj se na Primorskem obnovi slovenski šolski pouk. Septembarska sovražna ofenziva na osvobojeno ozemlje v osrednjem delu Primorske je konkretne priprave za odprtje šol za dober mesec zavrla. Šele 22. oktobra 1943 je NOS

izdal prvo okrožnico in z njo naročil NOO, naj odpirajo slovenske šole v krajih, ki niso v neposredni nevarnosti pred sovražnikom. Predlagal je tudi, naj si kraji priskrbijo primerne učitelje. Še isti mesec je NOS naročil, naj pri šolah imenujejo roditeljske svete, v šole pa naj uvedejo verski pouk. Roditeljski sveti so bili posvetovalni organi šole⁹. Njihovemu nastanku so botrovale specifične primorske razmere, ko je bilo potrebno do maksimuma razviti ljudske pobude, vzgojo in izobraževanje otrok pa organsko povezati z življenjem in delom ljudstva. Na ostalem slovenskem ozemlju so roditeljske svete ustanavljali šele po odloku Predsedstva SNOS februarja 1944¹⁰. Roditeljski sveti so reševali šolska vprašanja, skrbeli so za materialno plat šole in učencev, bdeli so tudi nad idejnostjo pouka in politično usmerjenostjo učiteljstva. Veliko so pripomogli k demokratizaciji pouka in šole.

Ne glede na ukrepe in navodila osrednjih oblasti NOB na Primorskem je ljudstvo, željno slovenske besede, pričelo samo od sebe odpirati slovenske šole. Najprej so jih odprli v baškem okrožju (v oktobru že 15)¹¹ in v osrednjem delu Primorske. Samoiniciativno so jih odpirali tudi v pivškem okrožju. Množično pa so slovenske šole pričeli obnavljati decembra 1943. Najtežje je bilo v Slovenski Istri, kjer je v nekaterih krajih, zlasti v pregarskem rajonu, med ljudstvom vladala množična nepismenost. Šole so tu pričeli ustanavljati o začetku leta 1944. Do maja so jih ustanovili že 30.¹² Ustanavljali so tudi večerne tečaje za šoli odraslo mladino, ki je obiskovala osnovno šolo v italijanskem jeziku. Posebne ilegalne učne krožke so uvajali tudi v Trstu. Do aprila so jih ustanovili sedem, drugih sedem pa so pripravljali. V krožkih se je nad 150 mladincev izpopolnjevalo v slovenskem jeziku¹³. Podobne krožke so ustanavljali še v Gorici. Tu so organizirali 31 učiteljic, ki so po privatnih stanovanjih v ilegalnih krožkih poučevale otroke slovenščino. Ilegalne učne krožke so uvajali tudi v kraje, kjer so zaradi okupatorja ukinjali partizanske šole¹⁴. Do konca marca je bilo v Slovenskem primorju že nad 300 šol, v njih je poučevalo 395 partizanskih učiteljev, učencev je bilo 15.331¹⁵. V Košani pri Pivki so šolske oblasti osnovale nekakšno meščansko šolo za slušateljce, ki so obiskovali italijansko šolo. Ne njej so poučevali trije strokovno usposobljeni učitelji, med njimi tudi prof. dr. Stanke Camjkar. Šolo je obiskovalo 52 slušateljcev. V drugem šolskem letu pa so jo zaradi pomanjkanja učiteljstva morali ukiniti¹⁶. Ustanavljanje partizanskih šol na Primorskem je doseglo višek sredi maja 1944. Do tedaj so jih odprli 340, učencev je bilo 16.153, učiteljev pa je bilo 481¹⁷. Slovenski pouk v partizanskih šolah so obnovili v vseh primorskih okrožjih z izjemo Slovenske Benečije. Tu je primanjkovalo učiteljev, raznarodovalni učinek prejšnjih italijanskih oblasti pa je bil tako močan, da v tem letu ni bilo pogojev za odpiranje partizanskih šol. Po vaseh so odprli tudi nad 150 večernih tečajev. Pri odpiranju partizanskih šol na Primorskem so sodelovale tudi vojaške oblasti IX. korpusa, ki so razvijale bogato kulturno-prosvetno dejavnost in z njo kulturno, narodno in borbeno prebujale tiste kraje, kjer civilne partizanske oblasti zaradi okupatorja

niso mogle legalno delovati. Pri propagandnem odseku IX. korpusa so v začetku leta 1944 ustanovili referat za osnovno šolstvo. Vodila ga je poklicna učiteljica Marjanca Seme. Referat je organiziral šolski pouk v krajih, kjer se je korpus občasno zadrževal.¹⁸

Največja težava pri snovanju slovenskih šol je bilo pomanjkanje učiteljev. Od osem sto, ki so bili zaposleni v Slovenskem primorju v letih po prvi svetovni vojni, jih je ostalo le še okrog osamdeset in še ti so bili raztreseni po Italiji. Okrog dvesto učiteljev je obiskovalo italijanska učiteljsišča in niso imeli potrebnega znanja v slovenskem jeziku. Z vključevanjem vzgojiteljev, dijakov, študentov in ljudi drugih poklicev, tudi duhovnikov, so jih zbrali okrog 400. K šolskemu delu so tako pritegnili tudi pomožne učne moči, ki so bile vešče branja in pisanja v slovenskem jeziku. Med njimi so bila tudi preprosta kmečka dekleta, ki so imela le osnovnošolsko izobrazbo in še to doseženo v italijanski šoli. Učitelje so zbirali ljudje sami, zbirali so najboljše iz svoje srede. V brkinskem okrožju so jih nekatere vasi izvolile¹⁹, v nekaterih baških vaseh pa so si jih učenci sami izbirali. Nad procesom ni bilo pregleda, čeprav so okrožni organi oblasti že določali posebne prosvetne referente in prosvetne odseke, ki bi spontan razvoj šol organizacijsko povezali. Tudi pomanjkanje šolskih pripomočkov so reševali z vso iznajdljivostjo. Iz skrivališč so prišle stare slovenske knjige, ki so preživele italijansko okupacijo. To so bili abecednik Ferda Kleinmayrja »Prvi koraki«, njegovo dopolnilo berilo za drugi razred »Kolački«, ki ga je priredil Leopold Paljk. Obe knjigi sta izšli leta 1926, izdali pa sta ju slovenski knjižni založbi Goriška Mohorjeva družba in Goriška matica iz Gorice kot pripomočka staršem pri vzgoji otrok v času, ko je že naraščala fašistična raznarodovalna akcija. Na partizanskih šolah so pri slovstvu uporabljali tudi knjigo Andreja Budala »Osemnajst velikih« (Goriška matica 1938), slovnico Ferda Bobiča »Preljubo veselje« ter antologijo »Slovenski cvetnik« za srednje šole Andreja Budala (Gorica 1938) in antologijo »Pisano polje«, ki jo je priredil dr. Anton Kadin (Gorica 1932)²⁰. Pri šolskem delu je bil zelo pomemben partizanski tisk, še posebno mladinski in pedagoški. Narodnoosvobodilni svet je že decembra 1943 pričel izdajati glasilo za šolsko mladino »Mladi rod«. Urejal ga je pisatelj France Bevk, ki je kot prosvetni referent NOS in potem tudi Predsedstva SNOS zelo ustvarjalno posegel v obnavljanje in razvoj partizanskega šolstva na Slovenskem. Izšlo je deset številk Mladega roda. Glasilo je služilo za pomožno učno knjigo učencem v šoli in dragoceno čtivo odraslim. Za pomoč učiteljstvu, ki je bilo v veliki večini pomožno (80%), je POOF izdal tri številke »Učiteljskega lista«. Glasilo je prenehalo izhajati spomladi 1944, ker je Oddelek za osnovno šolstvo pri Predsedstvu SNOS pričel izdajati »Prosveto« kot osrednje glasilo za učitelje na Slovenskem. Zaradi specifičnih primorskih razmer pa so tu izdajali »Učiteljskega svetovalca«. V drugem šolskem letu je POOF za Primorsko izdal še dva učbenika. Brošuro »Slovenija« za zemljepisni pouk je pripravila Mara Samsa, za pouk zgodovine pa je izšel Zittrov »Pregled zgodovine Slovencev v okviru zgodovine

Južnih Slovanov«. POOF je izdal tudi izvleček Breznik-Ramovševega Slovenskega pravopisa, z Gorenjske pa je prišlo večje število izvodov Breznikove »Slovenske slovnice«. Kot priročnik za večerne tečaje so izdali »Slovensko besedo«. Šolskemu delu so služili še drugi partizanski tiski, namenjeni obnavljanju slovenske kulturne dejavnosti (glasbene, igralske itd.), in drugi informativni in propagandni tiski²¹.

Partizanska šola na Primorskem se je razvijala v pogojih borbene združene Slovenije v novi Jugoslaviji. V njej se je manifestirala prej zatirana narodna zavest. Ljudstvo se je zanjo plebiscitarno odločalo, nanjo se je tudi neizmerno navezalo. Otroci so zahajali v šolo s tako vnemo, kakršne ni mogoče najti v normalnih šolah. Prav zato so šole počasi izgubljale videz prostovoljnosti. Da bi spontan razvoj šolstva organizirali, so okrožni organi oblasti po vzgledu NOS imenovali prosvetne referente in organizirali prosvetne odseke. Vanje so vključili tudi okrožne šolske nadzornike. Dne 31. decembra 1943 je NOS za Primorsko Slovenijo imenoval pokrajinski šolskega nadzornika Henrika Zdešarja, za tem pa še voditeljico večernih tečajev Maro Samsa ter ju zadolžil, naj pomagata pri organizaciji šolstva in pri usmerjanju šolskega dela. V okrajih so to delo opravljali okrožni šolski nadzorniki. Njihovo delo je še najbolj obremenjevala pomoč strokovno neusposobljenemu učiteljestvu²².

Obnavljanje primorskega šolstva je spremljala velika politična nevarnost. Nove nemške oblasti v Operacijski coni Jadransko primorje, ki so jo oktobra 1943 ustanovili novi nemški okupatorji in vanjo vključili tudi Slovensko primorje, so za razliko od radikalnega uničevanja vseh zunanjih znamenj slovenstva ob okupaciji Gorenjske in Štajerske l. 1941. primorskemu prebivalstvu skupaj z domobranci nudile slovenske šole in druge ugodnosti (uprava s slovenskimi župani, oskrba z živili, slovenski tisk itd.)²³ Te ugodnosti nemških oblasti, na drugi strani pa linija brezkompromisnega boja proti okupatorju so med prebivalstvom v začetku povzročili težave. Ob politični akciji organov NOB je ljudstvo linijo zavračanja ponujenih dobrin prejelo in pričelo bojkotirati slovensko, od nemških oblasti postavljeno upravo, aprovizacijo in šole ter drugo. Roditeljski sveti so take šole odklanjali, odbori OF pa zapirali in namesto njih ustanavljali svoje — partizanske. Težave so ostale v večjih krajih (Trst in njegova okolica, Gorica, Ajdovščina, Tolmin, Kobanid, Idrija, Ilirska Bistrica itd.), kjer so bili sedeži kontrarevolucije ali pa sovražne postojanke. Tu so se širile šole, ki so jih podpirale nemške oblasti. V njih pa so poučevali v duhu, ki je bil nasproten OF. Bile so tudi šole, v katerih so učitelji zaradi oportunizma ali iz strahu pred nemškimi oblastmi poučevali apolitično, ljudstvo pa jih je zaradi politične nerazgledanosti in predvsem zaradi naivnega odnosa do vsega, kar je bilo slovensko, sprejemalo. Take šole »dvoživke« so si potem lastile nemške oblasti in tudi odbori OF so jih imeli za svoje. Proti takim pojavom so organi NOB ostro nastopili in jih zavrnili. Ocenili so jih za nevarne, ker bi se oblike tihega sožitja z okupatorjem lahko prenesle na vse ob-

like javnega življenja. Svoje stališče, da šola ni le kraj, kjer se otroci uče branja, pisanja in računanja, ampak tudi mesto, kjer se otroci vzgajajo v duhu načel NOB in za ideale OF in se zato za vsako ceno, tudi za ceno žrtev, odklanja sodelovanje z okupatorjem, je POOF izrazil 25. januarja 1944 v »Odprtem pismu slovenskim učiteljem v Primorski Sloveniji«. Sestavil ga je pisatelj Bevk. Ob tem je opozoril osrednje slovensko vodstvo NOB, da šolstvo na Primorskem ni le upravni, temveč predvsem politični problem. Zatehteval je, da je šole potrebno odločno politizirati in vanje vnesti duh borbe za zmago. Po teh ukrepih se je primorsko partizansko šolstvo ob politični podpori vsega osvobodilnega gibanja vsebinsko in organizacijsko utrdilo. Učiteljstvo se je pričelo intenzivno strokovno in politično izpolnjevati. Učitelji, ki so bili v večini aktivisti OF in prežeti z ideali NOB in revolucije, so pouk politizirali, otroci pa so borbeni duh iz šole zanašali domov. Apolitične šole so vsestransko bojkotirali. V krajih, kjer partizanska šola ni bila možna, so ustanavljavali ilegalne učne krožke. Učno snov je opredeljeval začasni učni načrt, ki ga je novembra 1943 sestavil Viktor Jereb, nadzornik iz baškega okrožja, POOF ga je potrdil za celotno Primorsko. Snov so črpali iz starih učbenikov in predvsem iz osvobodilnega boja slovenskega naroda. Velik prispevek k uredništvu političnega poslanstva šole so dali pionirska organizacija in tekmovanje. Na Primorskem so organizirali tekmovanje ob triletnici OF (Narodno tekmovanje), ki je bilo zelo uspešno v osrednjem delu Primorske, v severoprimorskem iz zahodnoprimorskem okrožju pa so jeseni sodelovali v »Tekmovanju zmage«.²⁴

Tako usmeritev partizanske šole je potrdila prva pokrajinska prosvetna konferenca 19.—21. maja 1944. Njeni sklepi v zvezi s poglobitvijo in poenotenjem vzgojnoizobraževalnega dela na Primorskem so postali podlaga za kulturnoprosvetno dejavnost v drugem šolskem letu²⁵.

Dne 30. junija se je zaključilo prvo šolsko leto partizanske šole na Primorskem. Učenci zaradi znanih pogojev dela predpisane znanja niso dosegli. Pomembno pa je, da se je slovenska šola obnovila, razširjena je bila skoraj po vsem slovenskem narodnem ozemlju na Primorskem, šolska pobuda pa je bila v rokah OF. Primorsko šolstvo je bilo že tedaj velik politični uspeh OF slovenskega naroda.²⁶

Med počitnicami so v pričakovanju osvoboditve in mednarodnih teritorialnih sprememb Primorsko temeljito upravno in politično preuredili. Ustanovili so pet večjih okrožij, za osrednje kadre so zbrali sposobne kadre. Utvrdili so tudi prosvetne organe. Osrednje slovensko šolsko vodstvo je na Primorsko poslalo pet izkušenih pedagoških delavcev, ki so postali šolski nadzorniki v novih okrožjih²⁷. Za poglobitev vzgojnega in izobraževalnega dela na šoli pa so med počitnicami organizirali izpopolnjevanje pomožnega učiteljstva. Od dveh pokrajinskih pedagoških tečajev, za katere so se dogovorili na pokrajinski prosvetni konferenci, so organizirali enega, za pomožno učiteljstvo z italijanskim učiteljiščem ali z italijansko višjo srednjo šolo ali z nedokončano slovensko sred-

nje šole. Tečaj, ki je bil od 20. julija do 16. avgusta nad Gorenjo Trebušo, so zaradi ofenzive na IX. korpus morali predčasno zaključiti. Odpadel je tudi drugi pokrajinski pedagoški tečaj za pomožno učiteljstvo za osnovnošolsko izobrazbo²⁸. Zaradi ofenziv se primorski tečajniki niso mogli udeležiti tudi osrednjeslovenskih pedagoških tečajev. Pač pa so na Primorskem med počitnicami organizirali dva okrožna pedagoška tečaja, enega v Višnjeviku v Brdih za učiteljstvo zahodnoprimskega okrožja in enega v Košani pri Pivki za učiteljstvo južnoprimskega okrožja. Za zahodno Primorsko so organizirali še en pedagoški tečaj v Soči na Bovškem decembra 1944. Druge obsežnejše tečaje so onemogočili neprestani boji med okupatorjem in enotami IX. korpusa, zato so pedagoško pomoč pomožnim učiteljem morali omejiti na osebne razgovore ob obiskih šolskih nadzornikov. Pomembno pomoč so dobivali tudi na rednih učiteljskih konferencah.²⁹

V drugi polovici leta 1944 je Slovensko Primorje postalo prizorišče nenehnih bojev. Na tem ozemlju, prepletenem s številnimi prometnimi zvezami, ki so povezovale italijansko bojišče z vzhodnim in balkanskim in osrednji del države z Jadranom, kjer so računali na možnost izkrcaja zavezniške vojske, si je nemški okupator želel ustvariti prost manevarski prostor in je zato hotel uničiti enote IX. korpusa. Te enote pa so iz strateških, političnih, narodnostnih in mednarodnih razlogov morale vztrajati na tem ozemlju in s svojo nenehno vojaško dejavnostjo tako sovražnikom kot zaveznikom dokazovati, da tam prebivajo Slovenci s svojo nepomirljivo vojaško silo. V takih okoliščinah se je drugo šolsko leto razvijalo mnogo težje kot prvo. Najtežje je bilo v srednjem in južnem delu Primorske. Tu je okupator organiziral številne sovražne postojanke. V Slovenski Istri v drugem šolskem letu skoraj ni bilo možno obnavljanje pouka. Na ozemlju južnoprimskega okrožja so od 109 šol iz prvega šolskega leta v drugem letu odprli 41, aprila 1945 pa jih je ostalo le še 33. V srednjeprimorskem okrožju pa so od 88 šol iz prvega leta odprli 86, do aprila so jih 34 morali ukiniti. Ugodnejše se je šolstvo razvijalo v severnoprimskem in v zahodnoprimskem okrožju. V severnoprimskem okrožju so jih odprli 74 (v prvem šolskem letu je bilo 53 šol), ohranilo se jih je 64, v zahodnoprimskem okrožju pa so jih odprli 54 (v prvem 50), aprila jih je bilo 45³⁰. Na šole so namestili razpoložljivo učiteljstvo. Prednost so imeli učitelji, ki so se odločili za učiteljski poklic tudi po osvoboditvi. Njihovo namestitve je potrdilo Predsedstvo SNOS z namestitvenimi dekreti. Partizanske učitelje so namestili tudi v Slovenski Benečiji. Šole pa so tam odpirali zelo previdno in pazili, da ne bi prizadeli narodnostnih čustev prebivalstva, ki ga je potujčevanje že prizadelo. Akcije za ustanavljanje šol so v sodelovanju vodili predstavniki prosvetnih oblasti zahodnoprimskega okrožja in predstavniki italijanskih garibaldinskih odporniških enot. Na šole so nameščali zavedne domače učitelje, zanje so tudi priredili tinednevni pedagoški in idejnopolitični tečaj in dve pomembni konferenci. Februarja in marca 1945 pa je po obsežni propagandni akciji za pomoč

Slovenski Benečiji prišlo iz severnoprimskega, srednjepriprimskega in zahodnoprimskega okrožja šest slovenskih učiteljev. Na šolah, kjer so jih namestili, je bil pouk dvojezičen, toda učitelji so z učenci govorili slovensko, popravljali so nepravilne izraze in učence učili slovenskih narodnih in partizanskih pesmi. V beneških šolah se je tako prvič oglasila slovenska beseda, nova šola je med Benečani opravljala pomembno narodnobudiljsko in kulturno poslanstvo. Tečaje slovenščine so organizirali tudi v Trziču (Monfalcone), obnovili so jih tudi v Trstu³¹.

V drugem šolskem letu se je pouk razvijal na izhodiščih prvega leta. Pri tem so upoštevali določila, ki so jih sprejeli na pokrajinski konferenci šolskih nadzornikov in prosvetnih referentov v Ljubljanski pokrajini 6. in 7. julija³². Da bi partizansko šolstvo na Slovenskem poenotili, jih je Predsedstvo SNOS razpisalo za vso Slovenijo. Novi šolski nadzorniki so v šolsko delo vnašali večjo urejenost, toda popolno prilagajanje primorskih šolskih razmer osrednjeslovenskim ni bilo možno.³³ Primorske partizanske šole so bolj kot drugod v Sloveniji ohranile značaj prostovoljnosti in velike povezanosti z ljudstvom. Učiteljstvo, ki je bilo pomanjkljivo usposobljeno, se je pri svojem delu vzgledovalo po italijanskem šolskem sistemu. Večina šol je bila enorazrednic. K poenotenju šolskega dela na Slovenskem naj bi prispeval tudi začasni učni načrt, ki ga je za vse slovensko ozemlje sestavil Josip Dolgan. Na Primorskem ga v celoviti niso mogli upoštevati, ker je bil za primorsko učiteljstvo pretežak³⁴.

V pričakovanju osvoboditve so se primorske šolske oblasti ob pomoči osrednjega prosvetnega vodstva intenzivno pripravljale na prevzem šol ob osvoboditvi in za organizacijo pouka, ko bi prišlo do prevzema. Pri tem so računali na pomoč iz osrednje Slovenije in na lastne sile, ki so v partizanskih šolah dobile dragocene izkušnje. Za prva povojna leta so načrtovali tudi pedagoške tečaje za pomožno učiteljstvo. To je bila moralna obveza do tega kadra, ki je iz neizmerne domovinske ljubezni in s skrajno požrtvovalnostjo oralo ledino na šolskem področju. Pomembna stališča za povojno ureditev šolstva so sprejeli na drugi pokrajinski prosvetni konferenci za Slovensko primorje 16. in 17. decembra 1944³⁵.

Dne 1. maja 1945 so bili osvobojeni Trst, Trzič, Gorica, do 7. maja pa še ostali primorski kraji. Pokrajinska in okrožne šolske oblasti so v skladu s pripravljenimi načrti zasedle primorske šole, tudi tiste, ki so bile med vojno nasprotne NOB, in zaključile šolsko leto. Dne 12. maja, ko so Primorsko upravno teritorialno reorganizirali, so preuredili tudi nove šolske oblasti. Toda že naslednji mesec je primorsko šolstvo prizadel hud udarec. Po beograjskih in devinskem sporazumu so Primorsko razdelili v dve coni, kjer sta prevezli oblast zavezniška vojska in Jugoslavenska armada. Na območju uprave JA se je slovensko šolstvo razvijalo na tradicijah partizanskega šolstva, na območju Zavezniške vojaške uprave pa so nove zavezniške oblasti odpravljale revolucionarne tradicije partizanskega šolstva. Ponovno su usvajale apolitičen pouk. Podobno kot na drugih področjih javnega življenja se je

tudi na šolskom obnovil boj. V njem so branili politične, demokratične in revolucionarne pridobitve NOB.

OPOMBE

¹ Pahor Drago, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana, 1970, (nadalje Pahor, Osnovna šola...), str. 235—339.

² Prav tam. Winkler Venceslav, Osnovno šolstvo na Slovenskem pred drugo svetovno vojno in na začetku okupacije, Slovensko Primorje; Pavlič S., Smolej V. Partizansko šolstvo na Slovenskem, Ljubljana 1981 (nadalje Partizansko šolstvo), str. 7.

³ Pahor D, Osnovna šola... str. 315.

⁴ Pahor, Osnovna šola... str. 320—339. Kacin-Wohinz Milica, Ferenc Tone, Zorn Tone, Slovenci v zamejstvu, Ljubljana, 1974, str. 44—49. Plahuta Slavica, Partizansko šolstvo v srednjeprimorskem okrožju-velik politični uspeh OF, Srečanja 1983, št. 41/42 (nadalje Plahuta, Partizansko šolstvo...), str. 294.

⁵ Pahor, Osnovna šola... str. 321. Vilhar Srečko, Naši primorski učitelji v času med dvema vojnama, Bilten odbora za postavitve šole spomenika NOB, Cerčno, 1971, str. 15.

⁶ Vilhar Srečko, n.d. str. 16.

⁷ Prav tam.

⁸ Pahor Osnovna šola... str. 333.

⁹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (AIZDG) F 538.

¹⁰ Prosveta, 1944, št. 1; Plahuta Slavica, Kulturnoprosvetna dejavnost v srednjeprimorskem okrožju, Gorltk, 1981, št. 8, (nadalje Plahuta, Kulturnoprosvetna...), str. 127—128. Mencej Martin, Pedagoški tisk v času NOB, Sodobna pedagogika, 1950 (nadalje Mencej Pedagoški tisk...), str. 171.

¹¹ Arhiv Slovenskega šolskega muzeja Ljubljana (nadalje ASSM) F 173/19. Zdešar Henrik, Šolstvo na Primorskem v času NOV, Sodobna pedagogika, 1955, str. 113, Zdešar Henrik, Pavlič Slavica, Primorska Slovenija, Partizansko šolstvo..., str. 42; Plahuta, Kulturnoprosvetna..., str. 130—140.

¹² Kramar Janez, Partizansko šolstvo v Slovenski Istri, Obala, 1973, št. 18, str. 11.

¹³ Arhiv IZDG-F 470.

¹⁴ Plahuta, Kulturnoprosvetna..., str. 156—159.

¹⁵ Arhiv IZDG F 89.

¹⁶ Arhiv SŠM F 161/7, F 175, Božič Anica-Urška, O organizaciji partizanskega šolstva v okrožju Pivka, Čas, ki živi, Postojna 1983.

¹⁷ Zdešar Henrik, Šolstvo na Slovenskem v času NOV, Sodobna pedagogika, 1950, str. 119, Arhiv SŠM F 175.

¹⁸ Arhiv IZDG F 89.

¹⁹ Arhiv IZDG F 538/2, Plahuta, Kulturnoprosvetna... str. 127, Zdešar Henrik, Šolstvo na Slovenskem v času NOV, Sodobna pedagogika, 1950, str. 113—120, Čape Marica-Eva, Spomini na partizanske šole v Brkinih, Prosvetni delavec, 1952, štr. 5—6, Winkler Venčeslav, Osnovno šolstvo med narodno-osvobodilnim bojem, Osnovna šola... str. 613—629.

²⁰ Plahuta, Kulturnoprosvetna..., str. 146.

²¹ Pahor Drago, Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945, Trst, 1971, str. 26—32. (nadalje Pahor, Prispevki...)

²² Arhiv SŠM F 161/7, Plahuta Partizansko šolstvo..., str. 295

²³ Plahuta, Kulturnoprosvetna..., str. 129—145.

²⁴ Arhiv SŠM F 175.

- ²⁵ Plahuta, Kulturnoprosvetna..., str. 164.
²⁶ Arhiv SŠM F 175, F 168.
²⁷ Arhiv SŠM F 161/7, Venturini Oskar, Beneška Slovenija med osvobodilno vojno, Pdk, 1971, št. 85—91.
²⁸ Arhiv Narodne in študijske knjižnice, Odd. za zgodovino Trst, F 5, Plahuta, Kulturnoprosvetna..., str. 170—172, Pavlič Slavica, Pedagoški tečaji, Partizansko šolstvo..., str. 88—95, Pahor, Prispjevki..., str. 24—25.
²⁹ Arhiv IZDG F 469/1, Arhiv SŠM 161/7.
³⁰ Arhiv SŠM F 166/12, Venturini Oskar, Beneška Slovenija med osvobodilno vojno, Pdk, 1971, št. 85—91, Pahor, Prispjevki..., str. 125—126; Pavlič Slavica, Trst in Beneška Slovenija, Partizansko šolstvo..., str. 49—50.
³¹ Pahor, Prispjevki..., str. 125—126.
³² Arhiv SŠM F 168/3, F 166/2.
³³ Prav tam.
³⁴ Plahuta, Kulturnoprosvetno... str. 175.
³⁵ Arhiv SŠM 161/7, F 175.

SLAVICA PLAHUTA

PARTISAN SCHOOLS IN THE PRIMORSKA REGION

Slovenian schools in the Primorska region, which at the time of the collapse of Austria-Hungary already had half a century of compulsory school attendance and an even older school tradition, was set back terribly by the Italian occupation in 1918. The Fascist Party in Italy, which gained power in 1922, in its effort to create a powerful state with a totalitarian fascist regime closed all the democratic institutions of public life and deprived the Slovenian and Croatian national minorities of their basic national rights and subjected them to denationalisation and assimilation with the Italian nation. In the Primorska region, Slovenian schools were first vitally injured by the Gentilli School Reform (October 7, 1923) which prescribed that Italian should be introduced as the language of instruction that same year in the first grades of non-Italian schools, and the following year in all the other grades. The final blow to Slovenian and Croatian schools was the conclusion of fascist secretaries for the border provinces in Trieste June 12, 1927, that all the Slovenian provinces should immediately become Italianised and that the final grades of non-Italian schools were to be closed. The Slovenian and Croatian schools were closed and Italian ones opened. The local teachers were also changed and transferred to Italy while many emigrated to Yugoslavia. Italian teachers took their place.

Following the capitulation of Italy in September 1943, the Italian authorities also left Primorska. The teachers of the hated foreign schools also left. On the extensive liberated and semi-liberated territory of Primorska, some of which remained until the end of the war, the new people's government within the Liberation Front organised various fields of public life and provided for a renaissance of social activity. Slovenian schools came to life once again and with the great efforts

of the people experienced great prosperity. The partisan schools in the Primorska region bore the basic aspects of partisan education in Slovenia. The occupation, the deprivation of national rights, the struggle for freedom and joining the Yugoslav nation, along with the struggle for a social transformation formed its features, organisation and methods. Particularly prominent was the exceptional demand for knowledge and education, the plebiscitary acceptance of the partisan school and its consistent political orientation.

The partisan schools in the Primorska region were established at the initiative of the National Liberation Council for Coastal Slovenia, following the German offensive of September 1943. Many schools were to be closed. The Slovenian and Croatian schools were closed before the official proclamation of the National Liberation Council on October 22, 1943. Despite seemingly insurmountable difficulties, the partisan schools grew quickly in number and spread by the dedication and Italian ones opened. The local teachers were also changed and teachers, a lack of textbooks, books, teaching aids, and sometimes of school buildings and furniture was overcome by great inventiveness. The inhabitants of villages chose the best among them for teachers. In Brkini the teachers were loved. The professional structure of the teachers was very varied. Village girls were chosen to be partisan teachers, if they had received elementary school education in Italian schools, had a good command of Slovenian and were morally and politically upright. The badly needed textbooks and other aids were supplemented by few books that were published by the Goriška *Matica* and the Goriška *Mohorjeva družba* between the two wars as help in the teaching of children. Numerous publications were published by the bodies of the National Liberation War, while the rest was provided by the invention of the teachers. Up to May 1944, when the war conditions permitted a larger number of schools, 340 schools had been opened in the Primorska region. They were attended by 16,158 pupils, they had 481 teachers, about 20% of them trained. Partisan schools were opened on the entire Slovenian ethnical territory of Primorska, and also in Slovenian Istria, where there used to be illiteracy, while in the second school year schools were also opened in Slovenian Benečija, which, since 1866, had been separated from other Slovenian regions and where there had never before been instruction in Slovenian. Underground courses were also established in Trieste, Tržič and in Gorica, where the occupying forces had their strongpoints. In the Primorska region, evening courses were also organised for young adults who had attended Italian schools.

The partisan schools in the Primorska region were part of the general events during the National Liberation War. In the struggle against Slovenian, but oppositional and opposed to the liberation movement, schools offered and opened by the German occupying forces and with the aid of quislings, the partisan school consistently followed the principle that education and character formation are political assignments. The partisan school was the place for upbringing in the spirit of the National Liberation War and the ideals of the Liberation

Front, and that even at the expense of great sacrifice any co-operation with the occupying power should be rejected.

In the partisan schools of the Primorska region, due to specific circumstances, the pupils did not reach the level of required knowledge, yet with the partisan schools Slovenian schools were re-established and the young generation brought up in a fighting spirit in them. The people were strongly linked to these schools and firmly decided upon Slovenian statehood for the Primorska region and, united with Slovenija, upon a Yugoslav family of nations. The partisan school was a great support to the inhabitants of the Primorska region, it strengthened their faith in victory, established their ideological and political consciousness in order to become important factors in the general transformation of society.

